

ОБРАЗОТВОРЕННЯ У ТВОРАХ НА ГУЦУЛЬСЬКУ ТЕМАТИКУ: ТИПОЛОГІЧНЕ ЗІСТАВЛЕННЯ

Предметом статті є порівняння особливостей образотворення у творах на гуцульську тематику Гната Хоткевича і Станіслава Вінченца. Визначаються спільні та відмінні риси у способах образотворення письменників та аналізується вплив образів на формування у читача загального враження від ознайомлення з художніми творами на гуцульську тематику.

Серед значної кількості творів на гуцульську тематику визначне місце посідають багатий доробок Гната Хоткевича (повісті "Довбуш" та "Камінна душа", цикли оповідань "Гірські акварелі" та "Гуцульські образки", драма "Гуцульський рік") та роман-епоса "На високій полонині" Станіслава Вінченца – твори, які неодноразово ставали об'єктами різноманітних літературознавчих, і не тільки, досліджень, навколо яких точилися суперечки і виникали гострі дискусії. Цим вони завдячують насамперед своєрідності художньої форми, довершеною системою образів, використанням численних художніх засобів. Усе це в поєднанні із захоплюючим стилем розповіді, цікавими сюжетними лініями сприяє тому, що вищезгадані твори і сьогодні користуються популярністю у читачів, небайдужих до історії та культури рідного краю. Їх привабливість – у широкому проникненні у світ предвічних обрядів, повір'їв, у талановитому відтворенні лексики, синтаксичних конструкцій гуцульської говірки, у малюванні всього того, що разом складає неповторний самобутній образ Гуцульщини.

Проте, попри постійне зростання інтересу літературознавців до творчого доробку Станіслава Вінченца та Гната Хоткевича, до цього часу немає прикладів компаративного вивчення творчості цих письменників, у тому числі порівняльного аналізу способів образотворення.

Питання про особливості образотворення у творах на гуцульську тематику частково порушували деякі дослідники: І. Приходько [1], А. Мельничук [2], Ян А. Хороши [3], Б. Гадачек [4], А. Мадида [5]. У працях зазначених літературознавців основна увага зверталася на образи, запозичені Г. Хоткевичем та С. Вінченцом з гуцульського фольклору.

У даній статті буде здійснена спроба проаналізувати деякі спільні й відмінні риси образотворення у романах "Довбуш" Гната Хоткевича та "Сварка" (з циклу "На високій полонині") Станіслава Вінченца. Відповідно до цієї мети ми ставимо перед собою завдання: дослідити специфіку художнього мислення Станіслава Вінченца і Гната Хоткевича у змалюванні гуцульського світу; визначити низку засобів образотворення, що впливають на сприйняття даних творів читачем та формування у нього загального враження від ознайомлення з творами на гуцульську тематику.

Як відомо, художній образ – це не копія дійсності, не натуралістичне її відтворення, яке має місце, наприклад, у газетних репортажах чи творах документального характеру. В мистецтві чуттєвий образ цінний не сам по собі, не як пряме і максимально повне відображення дійсності, а в тій мірі, в якій він здатний уособлювати якийсь більш загальний, ніж конкретно-фактологічний, зміст. Віддзеркалена в чуттєвому образі дійсність, таким чином, постає в мистецтві як форма вираження такої ідеї, що узагальнює, розшифровує конкретно-чуттєвий зміст одинично поданого факту [6:165].

Розглядаючи специфіку образотворення Г. Хоткевича та С. Вінченца, треба наголосити на істотній відмінності між творами на гуцульську тематику цих письменників, яка полягає у способах презентації героїв. Якщо у "Довбуші" Г. Хоткевича без труднощів можна виділити образи-персонажі першого і другого планів, то у "Сварці" С. Вінченца це неможливо.

Щоправда, читач добре орієнтується в ієрархії суспільних ролей, які відіграють персонажі в зображеній миттями дійсності, але водночас складається враження, ніби ця ієрархія у другому випадку не має особливого значення для оповідача, який усі образи-персонажі трактує з однаковою відстанню, приділяючи всім їм (можливо, за винятком Фоки Шумея) більш-менш однакову увагу. Така своєрідна першоплановість переважної більшості образів-персонажів "Сварки" дозволяє говорити про існування тут збірного образу, яким є середовище гуцульських лісорубів. Проте і в "Довбуші" можна впевнено виділити збірний образ гуцулів-опришків.

Головний прийом малювання колективного образу – діалоги, колоритні, барвисті, завдяки діалектизмам, точні й характерологічні. "Ой, їмостечку, біг би вас уквив від усекої прички! Ану-то підкладайте цесу ватру своєв ручков: маєте руку щесливу, то й через вас біг нам маржинки, ади, примножит..." [7:33]. Численні етнографічні замальовки письменники використовують не заради декору. Вони, крім досконалого образу верховинців, створюють ще й атмосферу незвичного, небуденного, манливого світу, у який потрапляють персонажі. Проте етнографія у романах не на першому плані, тому ці замальовки створюють своєрідне психологічне тло для пояснення вчинків гуцулів.

Аналізуючи особливості образотворення у романах, мусимо зазначити, що стереотипний образ гуцула – мешканця дикої, мальовничої і щедрої землі – сформувався ще в добу романтизму. У літературних та етнографічних описах гуцула зображували гостинним, веселим, охочим до танців та забав, гордим. Мешканцеві гір приписували також сильну емоційність: він схильний до палкої пристрасті, ідилічного кохання, поетична натура, але разом з тим запальний і мстивий. У багатьох дослідженнях підкреслюється також близький зв'язок гуцулів з природою. Їх характеризує гармонія почуттів, вони не відчують внутрішнього неспокою, з природи бере натхнення їхня поетична уява. Врешті, природа є натхненницею гуцулів у їхніх танцях, навчаючи їх гнучкості та вправності, вносячи елементи дикості та стихійності.

З коротких образків побуту й праці (під час повені, наприклад, чи кішні – гуцульської косовиці, чи сплаву деревини) складається цілісна картина і постає образ гуцула – з його незалежністю, витривалістю, спритністю, з його пристрасною до всього "вострого" ("Гусленку" споживає кислу, до всього перцю додає, навіть до нафти, бо тоді горить "востро". Отак "востро" він і жиє, нема для нього такого, що "нема сили" – "лиш мусит бути" [7:112]). Г. Хоткевич і С. Вінценз зуміли психологічно тонко відтворити ті природні умови, за яких така вдача сформувалася.

У свою чергу, таке трактування образів значною мірою сприяє їх типізації. З огляду на вищесказане стає очевидним, що образи-персонажі характеризуються певною однорівнірністю, що впливає з домінування у їхніх портретах окремих рис, присутність яких пояснюється традицією. "Така вже його (гуцула) вдача. Як сипле що або вирізує, – кладе туди сто орнаментів, сто мотивів, сто барв. Так же й убирається, так же й співає, таку ж і психіку має покручену, незгадану, многогранну: вибачає такі речі, яких ніхто би не вибачив, – і нараз образиться через дурницю, через дрібницю – і хапається за топір... А історія летить невпинним маховим колесом, насувається молот культури – і недовго хіба проносити гуцулові його своєрідність" [7:73-74].

Така ідеалізація, без сумніву, була зумовлена образом людини і природи, що його знаходимо в гуцульському, і взагалі українському, фольклорі, особливо в піснях. Чимало митців цю творчість вважали такою, що наслідує природу. Так, зокрема, польський дослідник К.В. Вуйчіцький писав, що поезія гуцулів – це "точний образ і душі, і землі, і всієї природи, в обличчя якої вони дивляться настільки зблизька" [8:123]. (Тут і надалі переклад з польської мій – Т.З.)

Попри те, в обох авторів можна відзначити спробу відійти від притаманних до цього часу способів зображення образу гуцулів лише в одному ракурсі. Симптоматично, що образи-персонажі в українського і польського письменників проходять повільну духовну еволюцію, яка зумовлює у їхній свідомості переосмислення цінностей.

Так, у Г. Хоткевича на початку твору ми бачимо Олексу Довбуша сповненим шукання чогось, що невідоме ще навіть йому самому. Він часто ходить з Печеніжина до сусіднього сапогівського священика о. Кралевича, палкого захисника української церкви, який опинився у цьому глухому селі через свою бунтівливу вдачу, через дебати на соборчиках з колегами-священиками та отцем-деканом: "Лях знає тільки Москву, нас він не знає... Niema Rusi, tylko Polska i Moskwa" [7:20]. Ось цей-то парох і відкриває очі Олексі на багато речей – читає йому цілі лекції з географії, природознавства, астрономії, а головне – з української історії. Ще малим Олекса наслухався розповідей старих людей, легенд. Зрештою, давні історичні, а то й просто "міфічні" постаті сплелися в гуцульській уяві з опришківством і надали йому легендарного освітлення" [7:51]. У селі про Довбуша казали: "він ескійс" [7:140]. Тобто не такий, як усі.

Бесіди Кралевича збентежили душу Олекси, сам же Кралевич поступово став прихильником ідеї народного повстання. Спершу теоретично, на словах (навіть злякався спочатку, коли Довбуш завітав до нього у новій ролі – ватажка опришків), а далі з відкритою проповіддю з амвона, із закликком до селян іти за Довбушем. Образ отця Кралевича – це образ національно свідомого проповідника, патріота-просвітителя, а якоюсь мірою, може, і варіант українського Дон-Кіхота.

Ідея масового повстання не дає Довбушеві спокою, опанувавши його думками. Перед нами – мислячий герой. Автор постійно наголошує на тому, що Довбуш намагається надати діям своєї ватаги характер не грабежу, а помсти-перестороги. Намагався карати панів за кривди селян, роздавати гроші бідним, а за мету мав – вигнати всіх панів до Польщі. Письменник, нітрохи не ідеалізуючи опришківство, показує, як зіткнулися ці задуми Довбуша з нерозумінням побратимів, як спіткали Довбуша невдачі. Опришки часто хотіли жити одним днем – прогуляти награване, гарно вбратися, справити враження на дівчат та молодь, мати любасок тощо.

Цікаво, що романтичний ореол образу опришків у Г. Хоткевича відсутній. Натомість є реалістичні замальовки, пересипані публіцистичними вставками, є досить вдала спроба психологізувати образи – в романі показане не просто життя Довбуша, а й історія його душі, його трагедія – і особиста, і громадська. Втратив він сина, втратив, по суті, і дружину. Не вдалося йому підняти маси людей, хоч і котилася слава про нього як про захисника "бінних", хоч і став ще за життя, а особливо після загибелі, легендою, героєм пісень. Тобто історію Довбуша Г. Хоткевич подав не за сюжетами найпоширеніших балад. Немає у Довбуша коханок, а є жінка Єлена. І Штефан Дзвінчук убиває його не через свою жінку, а як найманій убивця.

Аналогічні духовні шукання характеризують образ Фоки Шумея – персонажа "Сварки". Гуцули, щоб уникнути голодної смерті, змушені купувати харчі під заставу господарств і землі, практично не маючи можливості повернути борги. Щоб запобігти повному зuboжінню своїх сусідів, Фока Шумей вирішив організувати у своєму наділі промислову вирубку лісу, успішне ведення якої дозволило б сплатити борги і врятувало б основу гуцульської культури – "правду старовіку" – від знищення чужинцями.

Таким чином, можемо вказати на спільну деталь образотворення Г. Хоткевича і С. Вінценза, а саме: образи розкриваються перед нами поступово, через щоразу нові елементи, показані авторами. У кожній новій зображуваній ситуації образ наділяється додатковими характеристиками, вимальовується чимраз чіткіше і повніше. Так, з кожного нового вчинку Довбуша чи Фоки Шумея дізнаємося про їхнє ставлення до природи, до оточуючих – панів і побратимів, старших і молодших. Зі слів цих персонажів, з висловлювань інших героїв і оповідачів про них дізнаємося про світогляд, переконання, віру, систему цінностей Довбуша та Шумея. Тобто можемо говорити про **лінійне розгортання образів** упродовж усього твору. Зауважимо, що це притаманно не лише образам-персонажам, а й іншим образам. Наприклад, образу природи.

У персонажів творів на гуцульську тематику особливо підкреслене існування міфічної свідомості і самосвідомості, що, крім учинків, виражається у специфічній інтерпретації та оцінці різних подій та явищ. Це є ваго-

ним фактором, що впливає на процес образотворення. Адже завдяки йому майже кожен образ роману отримує додаткову характеристику, що виявляється у наявності чи відсутності елемента фантастичного, надприродного. З іншого боку, такий підхід дає нам підставу говорити про опозицію у творах реального і фантастичного. Така опозиція виявляється фактично на усіх рівнях твору, в тому числі і на рівні образів. Психологію своїх персонажів Г. Хоткевич і С. Вінценз розкривають переконливо, з чуттям міри.

Крім того, і Гнат Хоткевич, і Станіслав Вінценз у творах на гуцульську тематику порушили дуже гостре питання співіснування людини з природним середовищем.

Тому, відзначаючи особливості образотворення вищезгаданих письменників, можна сміливо твердити про притаманну образам-персонажам релігійність, що виявляється у своєрідному ставленні до об'єктів неживої природи. Ця риса має різний ступінь вираження у кожного образу-персонажа, але обов'язково присутня у всіх. Більш того, завдяки такому трактуванню, нежива природа у творах оживає, набуває людських рис і властивостей: красується після дощу, сумує осінніми туманами, радіє сонечку, купається у росі, сердиться на лісорубів тощо. Всюди у досліджуваних творах – шалений захват красою, всюди – злиття з природою, вміння її чути, розуміти. Тонко, без надмірностей передається ніби психічний стан природи, безліччю настроєвих відтінків, свіжими, незатертими образами.

Ліс "заплаче тисяччю плачів, – і бездонна печаль розкриє перед тобою чорні очі свої, прокричить зловіщим карканням глибина передвічного суму і впадуть на душу твою всі невиліпані сльози" [7:96]. Всюди переливи барв, мінливість звуків, всюди у природному світі бачаться людські характери. Помічається все: і свист пташини, і голоси скошених трав. У багатьох епізодах спостерігається плин емоцій, роздумів, асоціацій. На перший погляд це ніби фіксація вражень. Але тут набагато складніша організація, що тяжіє до медитативно-асоціативної прози. У ній очевидне вміння автора точно схопити характер, окреслити його дуже лаконічними штрихами, контурами, часто через одну-єдину художню деталь. Тому образ природи є не лише формою вияву емоцій Г. Хоткевича, але й малюнками людського буття, у даному випадку гуцульського, буття нелегкого, сповненого небезпек і лиха, по-особливому поетичного. Звідси постає питання: невже "не запише сей нарід свого сліду в історії людськості? І згине даремно ся безумна, захоплююча, пориваюча енергія? Та не може ж того бути!" [7:114].

Власне відсутність духовного взаємозв'язку з природою, що впливає із занедбання релігійних почуттів, призвела – як це визначив С. Вінценз у одному з розділів "Сварки" – до "побратимства з невірою", вбивчого для традиційного стилю життя гуцулів. Дуже вдало це підмітив літературознавець Александер Герш, який епопею "На високій полонині" назвав "піснею-епосом, що славить велику гуцульську цивілізацію, вбиту підлістю і глупотою злих і нищих людей" [9:279].

Подібним у Г. Хоткевича і С. Вінценза є й спосіб мотивації описуваних подій. Це підтверджується хоча б тим, що у "Довбуші" поняття "доля" розуміється аналогічно як у "Сварці", а саме як життєвий лад, що узгоджується з віковичним світовим порядком, який кожному визначає його власне місце.

Важливим елементом характеротворення обох письменників є міркування образів-персонажів над питанням долі. При цьому поняття "доля" не розглядається абстраговано, у найбільш широкому розумінні, а обов'язково конкретизується до формулювання "доля гуцула – мешканця гір". Таке трактування бачимо у словах героя "Сварки" – лісоруба Костя Матарги: "Яка ж то наша доля найкраща? Полонина і ліс. Так. Але сплави, дараби, чужина – це не для нас" [10:452]. Тож доля є не лише фатумом, на думку героїв твору, але й результатом вільного вибору. Це, в свою чергу, можна зрозуміти з питання Довбуша: "Ваша доля? Чи примус?" [7:327]. Звідси випливає, що у розумінні гуцулів зла доля є у певному сенсі провинною самої людини, яка може піддатися їй, як Петро Мандат ("Нехай води несуть його, куди хочуть, і так до чорта занесуть" [10:501]) чи Єлена, або намагатися відвернути її, як Фока Шумей і Довбуш. Отже, дійсністю, зображеною у "Довбуші" і "Сварці", править своєрідна тенденція: герої вільні у своїх вчинках і можуть вільно обирати собі долю, але зобов'язані чинити згідно зі світовим порядком.

Це ще один цікавий елемент складної системи образотворення. Оскільки образи, за таким підходом, набувають реалістичніших рис, вчинки образів-персонажів стають більш ймовірними і передбачуваними. Це не могло не позначитися на формуванні загального враження від ознайомлення з художніми текстами. Як справедливо відзначила І. Приходько, у Г. Хоткевича "образи зродилися із естетичних потрясінь, свіжих вражень, захоплення Карпатами, людьми, мовою, звичаями. І виник, може, й для самого автора несподівано, психологічний портрет українця-гуцула такої тонкої роботи і так любовно виконаний, що подібного не витворив і той, хто народився й виріс у тому краї" [1:93].

Щодо відмінностей у способах образотворення у "Довбуші" і "Сварці", то у "Сварці", як правило, відсутня гіперболізація персонажів, тобто зумисне надання їм особливих рис, що мали б вивищувати певних героїв над іншими. Натомість у "Довбуші" чітко проявляється тенденція надмірної соціологізації опришківства, перебільшення чеснот та ідейності Довбуша.

У кожного з авторів – свій ракурс зображення, своє бачення світу, своє розуміння філософії життя і, безперечно, свої прийоми його змалювання – образотворення. Проте навіть побіжне ознайомлення з творами на гуцульську тематику Гната Хоткевича і Станіслава Вінценза дозволяє говорити про наявність багатьох спільних елементів образотворення, таких як лінійне розгортання образів, вплив гуцульського фольклору на систему образів, переважання експресивного елемента тощо. Все це, безперечно, впливає на формування у читача загального враження від ознайомлення з художніми творами, полегшує їх розуміння і сприйняття.

1. Приходько І.Ф. Українські класики без фальсифікацій: С. Руданський, П. Мирний, П. Грабовський, Г. Хоткевич: Посібник з української літератури для студентів та учнів старших класів. – Харків, 1997.
2. Мельничук А. Фольклорно-етнографічні інтереси Гната Хоткевича // Нар. творчість та етнографія. – 1973. – № 2. – С. 35–44.
3. Choroszy J.A. Huculszczyzna w literaturze polskiej. – Wrocław, 1991.
4. Nadacek B. Huculski świat Vincenza // Ruch Literacki. – 1987. – Z. 4–5.
5. Madyda A. W poszukiwaniu jedności człowieka i świata. Folklor w twórczości Stanisława Vincenza. – Toruń, 1992.
6. Галич О., Назарець В., Васильєв С. Теорія літератури: Підручник / За наук. ред. О. Галича. – К., 2001.
7. Хоткевич Г. Довбуш. – Львів, 1965.
8. Wójcicki K.W. Stare gawędy i obrazy. – Warszawa, 1840. – Т. 2.
9. Hersch A. O Stanisławie Vincenzie // S. Vincenz. Po stronie dialogu. – Warszawa, 1983.
10. Vincenz S. Na wysokiej poloninie. Pasma II: Nowe czasy. Księga I: Zwada. – Warszawa, 1981.

Матеріал надійшов до редакції 20.02.2004 р.

Заяц Т.Р. Создание образов в произведениях с гуцульской тематикой: типологическое сопоставление.

Предметом статьи является сравнение особенностей создания образов в произведениях на гуцульскую тематику Гната Хоткевича и Станислава Винченза. Определяются общие и отличительные черты в способах создания образов писателей и исследуется влияние образов на формирование у читателя общего впечатления от ознакомления с художественными произведениями на гуцульскую тематику.

Zayats T.R. The Creation of Images in the Works Featuring Hutsuls (Typological Comparison) .

The paper presents a comparison of the images creation peculiarities in the works featuring hutsuls by Hnat Khotkevich and Stanislaw Vincenz. It singles out common and distinctive features in ways of creating literary images and studies the influence of the images on the reader.